

ANTTI SUNDBERG

Armon armoilla

José Saramagon *Kertomus sokeudesta* poikkeustilaromaanina

Portugalilaiskirjailijan dystooppinen romaani näyttää ensilukemalta kuljettavan lukijansa valosta pimeyteen ja takaisin. Giorgio Agambenin poliittisesta filosofiasta ammentava Saramago-tutkimus onkin korostanut, kuinka teoksen päähenkilöiden ryhmä kykenee sokeusepidemian otteessa mitenkuten tarrautumaan säällisen elämän rippeisiin ja selviää. Pelastuneiden näkökulma kuitenkin sivuuttaa lukuisat romaanissa menehtyvät sokeat. Tarkentamalla katseeni heihin osoitan, kuinka teoksen kerronnassa vilahtavat kuolevat sokeat muodostavat *Kertomus sokeudesta* -romaanin eettisen polttopisteen, josta avautuu teoksen tänäänkin ajankohtainen ulossulke-maton eetos.

Länsimaisen kirjallisuuden kulkutautiku-
vaukset muodostavat antiikista juontuvan
topoksen, eli toistuvasti yhdessä esiintyvien
motiivien kimpun, jonka avulla eri aikojen
kirjailijat käsittelevät epidemian sijoiltaan
nyrjäyttämää yhteisöä hyödyntäen edeltäjiensä luomaa
kuvastoa¹. Tyypillisesti vitsauksenomainen kulkutauti
aiheuttaa yhteisössä kriisin, johon vallanpitäjät reagoivat
poikkeustilatoimin, kuten eristämällä osan väestöstä –
usein vähemmistön tai joukosta erottuvan yksilön. Kul-
kutauti lietsoo kollektiivista pelkoa, hurmahenkeä, joka
velloessaan typistää tartunnanlähteiksi epäillyt ihmiset
kansanruumista jäytäväksi taudinsiemeniksi, joista on
hankkiuduttava eroon.

Koska kaunokirjallisuus on vertauskuvallista, monet
Sofokleen *Kuningas Oidipuksesta* saakka periytyvät kul-
kutautikuvausten piirteet säilyttävät ajankohtaisuutensa,
vaikkei juuri mikään yhdistä Delfoin oraakkelin ohjeita
ruton taltuttamiseksi nykytieteen käsityksiin epide-
mioiden synnystä ja leviämisestä. Useimmat kirjallisuuden
epidemiakuvauksista ovatkin allegorioita, jotka käsittelevät
bakteerien, virusten ja kulkutautien sijaan yhteisön kriisiä
ja poikkeustilaa, joka uhkaa vähemmistöjen ja toiseutet-
tujen olemassaoloa. Tällainen teos on vuoden 1998 kir-
jallisuuden nobelistin, portugalilaisen José Saramagon
(1922–2010) romaani *Kertomus sokeudesta* (1995/1997).

Tulkinnassani pureudun siihen, miten sokeusepi-
demian aiheuttama poikkeustila jäsentyy Saramagon dys-
tooppisessa romaanissa ja koettelee sen henkilöahmoja.
Luen *Kertomusta sokeudesta* sen keskeisiä intertekstejä,
Albert Camus'n *Ruttoa* ja *Raamatun* sokeusvertauksia,
vasten. Osoitan, kuinka romaani Camus-vertailun myötä

aukeaa allegoriaksi holokaustista, ja kuinka *Raamattu*-ver-
tailu liittää sen osaksi Paavalista alkunsa saavaa keskustelua
armon universaaliudesta². Hyödynnän erityisesti Giorgio
Agambenin (s. 1942) *Homo Sacer*- eli *Henkipatto*-teos-
sarjan pohdintoja *poikkeustilasta*, *leiristä* ja *Muselmanista*,
muiden katseiden ulottumattomissa sinnittelevästä natsien
työleirien pahnepohjimmaisesta, jolta viimeisetkin oi-
keudet on riistetty³.

Kertomusta sokeudesta on aiemminkin tutkittu Agam-
benin käsittein⁴. Romaania on tarkasteltu kuvauksena
kuri- ja biovallan turmiollisesta yhdistelmästä, ja sen on
nähty kuvaavan yhteiskunnan luisua tarkkarajaisesta
poikkeustilasta rajattomaan leiriin⁵. Nämä tulkinnat kui-
tenkin korostavat poikkeuksetta teoksen päähenkilöiden
muodostamaa sokeutuneiden ryhmää, joka kykenee
vaivoin tarrautumaan säällisen elämän jäänteisiin ja saa
romaanin päätteeksi näkönsä takaisin, selviää. Näkökulma
on kapea, sillä se jättää huomiotta ne lukuisat romaanissa
menehtyvät sokeat, jotka loppukohtauksessa puuttuvat
epidemian päättymisestä riemuitsevien kaupunkilaisten
joukosta. Se selittää, miksi Agambeniin nojaava tutkimus
Saramagon allegorisesta romaanista on niin ikään sivuut-
tanut natsi-Saksan ja holokaustin sen keskeisenä histo-
riallisenä viitekehyksenä. Nämä aukot pyrin tulkinnallani
tilkitsemään.

Teoksessaan *Remnants of Auschwitz. The Witness and
the Archive* Agamben esittää, että niin leirivankien kuin
historioitsijoiden katseiden ulottumattomiin jäävä *Mu-
selmannin* hahmo tulisi asettaa uuden, heikoimmassa
asemassa olevan ihmisen edun lähtökohdakseen ottavan
etiikan perustaksi. Kiinnittämällä huomioni *Kertomus
sokeudesta* -romaanin interteksteihin, sen holokaustikyt-

”Kertomusten tapaan epidemiolla on teoksessa alku, keskikohta ja loppu.”

köksiin sekä kerronnassa vilahtaviin kuoleviin sokeisiin osoitan, että juuri tähän José Saramago teoksellaan pyrkii. Läpi Portugalin *Estado Novon*, Länsi-Euroopan pitkäikäisimmän diktatuurin (1932–1974), eläneen Saramagon ajankohtainen romaani varoittaa meitä ajautumasta kestoltaan määrittelemättömään poikkeustilaan, jossa kollektiivinen tunne poikkeuksellisten toimien välttämättömyydestä saa meidät unohtamaan, että yhteiskunnan keskeisin tehtävä on aina suojata heikoimmassa asemassa olevien perus- ja ihmisoikeudet⁶.

Aikamme allegoristi

Saramagon *Kertomus sokeudesta* on kuvaus arvoituksellisesta tartuntataudista, joka vie kaupunkilaisilta kyvyn nähdä. Kertomusten tapaan epidemiolla on teoksessa alku, keskikohta ja loppu, joista Saramagon romaani saa muotonsa: romaanin kertoja aloittaa ensimmäisistä kaupunkilaisten sokeutumisista, siirtyy tarkastelemaan taudin äkillistä ryöpsähtämistä katastrofaalisine seurauksineen ja päättää kertomuksensa epidemian yhtä äkilliseen laantumiseen, kun teoksen henkilöhahmot saavat näkönsä takaisin samassa järjestyksessä ja yhtä selittämättömästi kuin ovat sen menettäneetkin. Saramagon romaanin kohosteinen muoto paralleelisuuksineen ja *deus ex machina* -käanteineen alleviivaavat lukijalle, että kyse on kertomuksesta eikä dokumentaarisesta reportaasista. *Kertomus sokeudesta* liittyykin sellaisten tartuntatauti-epidemioita kuvaavien teosten jatkumoon, joissa leviävä epidemia on allegoria vallanjaon tasapainon järkkymisestä ja demokraattisen valtiomuodon luisumisesta totalitarismiin, kuten Albert Camus’n *Rutossa* (1947/2020), jota Saramagon romaani hyödyntää subtekstinään. Alluusiot Camus’n klassikkoon sekä kuvaus eristävästä ja mielivaltaisesta vallankäytöstä korostavat romaanin yhteyttä totalitaariseen natsi-Saksaan.

Kohosteista on myös *Kertomus sokeudesta* -romaanin kerronta. Kertoja on Saramagon muista romaaneista tuttu fabuloija, joka ryöstöviljelee sanontoja ja ketjuttaa lauseitaan polveileviksi virkkeiksi, joissa henkilöhahmojen repliikit useimmiten erotetaan toisistaan pisteen sijaan pilkulla. Arkisten sananparsien maneerinen heittely luo romaanissa ironista etäisyyttä kerronnan ja sen raskaan aiheen välille. Kertoja raportoi epidemian vaiheista

paikoin miltei huolettomasti eikä jaa henkilöhahmojen tunnetiloja, mikä vetää lukijan huomion itse kerrontaan. Kaikkitietävällä kertojalla on vapaa pääsy teoksensa henkilöhahmojen yksityisiin ajatuksiin, tuntemuksiin ja kokemuksiin. Teos on kerrottu menneessä aikamuodossa, kronikkana, mikä on tyypillistä kirjallisuuden epidemiakuvauksille⁷. Romaanin tunnesävy syntyy sen huolettoman kertojan ja epidemian järkyttämien henkilöhahmojen kokemusten välisestä ristiriidasta.

Teoksen keskeiset tapahtumat fokalisoidaan henkilöhahmojen lävitse. Epidemian runtelemaa tarinamaailmaa katsotaan erityisesti ”lääkärin vaimoksi” kutsutun naisen silmin. Henkilöhahmoista hän on ainoa, joka säilyttää näkönsä läpi sokeusepidemian. Mikäli romaanin kuvaama elämä karanteenissa on allegoria leiristä, on lääkärin vaimo leirin ainoa silminnäkijä, todistaja⁸. Tässä on merkittävä ero Camus’n *Ruttoon*. Sen kertoja ja keskeisin fokalisoi Rieux on itse lääkäri, asiantuntija, joka epidemian yltyessä lähettää vaimonsa pois Oranista.⁹ Saramagon romaanissa lääkärin vaimo päinvastoin seuraa omasta tahdostaan miestään karanteeniin, ja juuri hänen ajatuksensa ja kokemuksensa epidemiasta muodostavat romaanin kerronnan ytimen¹⁰. Ratkaisu korostaa sekä naisen toimijuutta että rivikansalaisen merkitystä totalitarismin synnyssä, siis sekä hyvyyden että pahuuden arkipäiväisyyttä.

Lääkärin vaimon näön säilymiselle ei romaanissa anneta selitystä enempää kuin sokeusepidemiallekaan. Ne ovat teoksen tarinamaailmassakin kohosteisia tapahtumia, ihmeitä, jotka lukijan tulkintaa vaatiessaan korostavat teoksen allegorisuutta.

Saramago hyödyntääkin sokeusepidemian kuvauksessaan lukuisia alluusioita *Raamattuun*, jossa näkeminen rinnastetaan uskon ihmeeseen ja sokeus sen puuttumiseen. Hesekielin kirja kuvaa niskoittelevaa kansaa, joka ei silmistään huolimatta näe¹¹. Jesaja saa evästykseksi koetella Herran nuhteesta erkaantuneita:

”Mene ja sano tälle kansalle: Kuulemalla kuulkaa älkääkä käsittäkö. Katsomalla katsokaa älkääkä ymmärtäkö. Paaduta tämän kansan sydän, sulje sen korvat, sokaise sen silmät, ettei se silmillään näkisi, ei korvillaan kuulisi, eikä sydämellään ymmärtäisi – ettei se kääntyisi ja tulisi terveeksi.”¹²

”Kun ihminen Saramagon romaanissa menettää näkönsä, hän kadottaa lainsuojan sekä oikeudenmukaisuuteen perustuvan aseman yhteisössään ja jää muiden armoille.”

Uusi testamentti ei kärkekkyydessä jää piiruakaan jälkeen. Kaikki neljä evankeliumia kuvaavat, kuinka Jeesus parantaa sokeista heidät, jotka uskovat häneen: ”Saat näkösi. Uskosi on sinut pelastanut.”¹³ Evankeliumeissa sokeus on allegorista, moralististakin: toistuvana kaavana on, että vain oikeauskoisuus parantaa. Matteuksen evankeliumi hyödyntää Jesajan profetiaa kuvatessaan Jeesuksen ihmetekojen todistajia, jotka eivät usko näkemäänsä¹⁴. Epäuskoisille Jeesus taas Johanneksen evankeliumissa julistaa:

”Joka uskoo minuun, ei usko minuun vaan lähettäjäni. Joka näkee minut, näkee lähettäjäni. Minä olen valo ja olen tullut maailmaan siksi, ettei yksikään, joka minuun uskoo, jäisi pimeyteen.”¹⁵

Vaikka Jeesus seuraavissa jakeissa korostaa, ettei hän ole maailmaa tuomitsemassa vaan pelastamassa, ovat evankeliumien kuvaukset valosta ja sokeudesta jyrkän dikotomisia. Keskitietä ei ole. Tätä symboliikkaa Saramagon *Kertomus sokeudesta* hyödyntää kriittisesti. Hänen teoksessaan sokeat joutuvat pimeyden sijaan kohtaamaan sokeasevan valon, sokean uskon.

Matteuksen evankeliumissa opetuslapset tivaavat Jeesukselta, miksi hän esittää sanomansa vertauskuvina. ”Minä puhun heille vertauksin, koska he näkevät eivätkä kuitenkaan näe ja kuulevat eivätkä kuitenkaan kuule eivätkä ymmärrä.”¹⁶ Vastaus voisi olla Saramagon. Romaanillaan aikamme allegoristi kartoittaa katveeseen jääviä tendenssejä, jotka vaarantavat vähemmistöjen oikeuden lainsuojaan.

Inkubaatioaika

Minkälainen sitten on se epidemia, jota *Kertomus sokeudesta* -romaanin tarinamaailma eli allegorisen teoksen ilmitaso kuvaa? Saramagon teos alkaa liikennevaloista. Niiden vaihtuessa kaistan tukkii auto, jonka kuljettaja on vailla aiempia oireita menettänyt äkisti näkönsä. ”Minä olen sokea”, hän toistelee hädissään ihmisille, jotka kerääntyvät autolle työntääkseen sen sivuun ajoradalta¹⁷. Mikään ei näytä selittävän miehen sokeutumisesta: ”miehen silmät näyttivät ihan terveiltä, iiris oli selvästi erottuva ja kirkas ja valkuainen oli kiinteä ja pos-

liininvalkea”. Auttava joukko ruuhkauttaa tien, jolloin ”taempaan odottavat autoilijat nostavat metelin”¹⁸. Avauskohtaus liikennevaloissa osoittaa romaanin keskeisen teeman *mise en abyme* -kuviona: kun sääntöjen noudattamisen edellytys (näkö) katoaa, (liikenne)järjestelmä menettää legitimitteettinsä ja sitä ylläpitävä kansalaisten yhteistoiminta (säällinen liikennekäyttäytyminen) muuttuu mahdottomaksi, mistä seuraa kumulatiivisesti etenevä kaaos (ruuhka), jossa vain vahvimman (näkevän) oikeus pätee. Tämän kehityskulun kuvaaminen koko kaupunkiyhteisön tasolla on se kertomus, jonka Saramagon romaanin sokeudesta kertoo.

Sivullinen mies tarjoutuu auttamaan ”ensimmäistä sokeaa”¹⁹, kuten teoksen kertoja häntä nimittää, ja viemään hänet autoineen kotiin, jonne mies jää odottamaan näkönsä palautumista. Kotona mies kaataa sokeuttaan kukkamallakon lipastolta ja naarmuttaa kätensä verille yrittäessään siivota lasinsiruja lattialta. Hän jää murtuneena ja toimintakyvyttömänä odottamaan töistä palaavaa vaimoaan, joka luulee miehensä laskevan leikkiä tämän kertoessa näkevänsä kaiken valkoisena. Kun hän ymmärtää miehensä hädän olevan todellista, he suuntaavat silmälääkäriin. Vaimo saa kuitenkin turhaan etsiä heidän autoaan lähikaduilta, koska ensimmäistä sokeaa auttanut mies on varastanut sen.²⁰ Kun ihminen Saramagon romaanissa menettää näkönsä, hän kadottaa lainsuojan sekä oikeudenmukaisuuteen perustuvan aseman yhteisössään ja jää muiden armoille.

Silmälääkäri tutkii miehen silmät kahteen kertaan löytämättä sokeutumiselle selitystä: ”Tämä on kovin harvinainen tapaus, minä itse en ole lääkärinurani aikana nähnyt mitään tämänkaltaista ja rohkenen jopa väittää, ettei vastaavaa ole todettu edes koko silmätautiopin historiassa”²¹. Työpäivänsä jälkeen silmälääkäri konsultoi kollegojaan, selailee alansa hakuteoksia ja puntaroi tuloksetta miehen oireet selittävää diagnoosia. Yömyöhään hän kotinsa työhuoneessa tutkii erilaisten silmätautien oirekuvia, mutta mikään niistä ei vastaa ensimmäisen sokean ”valkosokeutta”. Korjatessaan kirjojaan hyllyyn silmälääkäri sokeutuu itse. ”Hän huomasi ettei hän nähnyt enää käsiään, sitten hän tajusi olevansa sokea.”²² Ammattilaisena hän kuitenkin malttaa mielensä, panee maata ja nukahtaa.

Aiemmin päivällä odotusaulassa ensimmäinen sokea ja hänen vaimonsa ovat kohdanneet silmälääkärin pakeille pääsyään vartovan silmälappuisen vanhan miehen, kiero-

silmäisen pikkupojan sekä sidekalvontulehdusta potevan tummalasisen tytön²³. Nyt ilmenee uusia sokeutumistapauksia: ensimmäistä sokeaa auttanut menettää näkönsä noustuaan jaloittelemaan varastamastaan autosta, tummalasinen tyttö sokeutuu samalla hetkellä, kun hän laukeaa hotellin sängyssä²⁴. Lukija havaitsee, että ensimmäisen sokean ympärille on muodostunut tartuntarypäs.

Herätessään myös silmälääkäri ymmärtää vaarallisen epidemian olevan syntymäisillään. Romaanin tapahtumain toisen päivän aamuna hän päättää ”tehdä ilmoituksen terveysviranomaisille, tiedottaa mahdollisesti maanlaajuisen katastrofin uhasta, [...] ennestään tuntemattomasta sokeuden lajista, joka aivan ilmeisesti oli erittäin tarttuva”.²⁵ Terveysministeriön virkamies ei kuitenkin suostu yhdistämään silmälääkärin puhelua ministerille. Hän tavoittaa työpaikkansa ylilääkärin, joka niin ikään toppuuttelee ministeriön ilmoittamista.

Camus’n *Rutossa* ensimmäisessä osassa kertoja, lääkäri Rieux, aavistaa potilaidensa oireista ruton saapuneen Oraniin. Hänen kollegansa Castel on asiasta varma:

”Minä kyllä tiedän. Enkä tarvitse analyysijä. Olen toiminut lääkärinä Kiinassa, ja kaksikymmentä vuotta sitten sain todeta joitakin tapauksia Pariisissa. Niitä ei silloin vain uskallettu nimetä. Eräs ammattitoverini sanoi silloin: Se on mahdotonta. Kaikki tietävät, että se on hävinnyt länsimaista.”²⁶

Kuten Saramagon romaanissa, merkit epidemian olemassaolosta ovat ilmeiset, mutta viranomaiset vaikenavat niin pitkään kuin mahdollista. Ruttoa ei voi esiintyä länsimaissa. Koska sekä rutto että sokeusepidemia symboloivat totalitaaristen tendenssien nousua, merkitsee viivytely epidemiaan reagoimisessa haluttomuutta tunnistaa ja tunnustaa, että demokratia on uhattuna²⁷.

Puolta tuntia myöhemmin sairaalaan kuitenkin tuodaan silmälääkärin vastaanotolla edeltävänä päivänä käynyt kiersilmäinen poika, joka on vastikään sokeutunut. Nyt sairaalan johto päättää tiedottaa terveysministeriötä orastavasta sokeusepidemiasta. Pian viranomaiset kuulevat myös tummalasisen tytön ja autovarkaan sokeutumisista ja saavat varmuuden, että ennestään tuntematon tarttuvan sokeuden laji leviää väestössä. Terveysministerin määräyksestä käytöstä poistettuun mielisairaalaan perustetaan kiireellä karanteeni, jonne sokeutuneet ja heidän kanssaan lähikontaktissa olleet teljetään. ”Kaikki mainitunlaiset henkilöt on pantava karanteeniin muinaisen käytännön mukaan, niin kuin joskus koleran ja keltakuumeen aikoina”²⁸. Järjestelyistä ottaa vastatakseen ”huolto- ja turvallisuuskomitea”, jolle ministeri takaa ”vapaat kädet”, rajoittamattoman toimivallan²⁹. Huolto- ja turvallisuuskomiteasta sukeutuu poikkeustilaa omavaltaisesti hallitseva suvereeni, jonka päätökset korvaavat viralta pannun oikeusjärjestyksen ja sen takaaman lain-suojan³⁰. Niinpä mitkään suvereenin päätöksestä riippumattomat oikeudet eivät suojaa karanteeniin suljettuja. Inkubaatioaika on romaanissa äkillinen, kahdessa päivässä kaupungin elämä suistuu raiteiltaan kestoltaan määritte-

lemättömään poikkeustilaan³¹. Myös Camus’n *Ruton* ensimmäinen osa päättyy Oranin kaupungin eristämiseen³².

Poikkeustilan ja biopolitiikan kohtalokas yhdistelmä

Giorgio Agambenin käsitys suvereenista ja poikkeustilasta on yhdistelmä Carl Schmittin desisionismia ja Michel Foucault’n biopolitiikkaa. Oikeusteoreetikko Schmittiltä Agamben nappaa ajatuksen suvereenin vallan ja poikkeustilan perustavasta yhteydestä. Schmittin tunnetun kiteytyksen mukaan ”suvereeni on se, joka päättää poikkeustilasta”³³. Valtion olemassaoloa uhkaavassa ”äärimmäisessä hätätapauksessa”, esimerkiksi vakavan epidemian levitessä ryöpsähtäen väestön keskuudessa, oikeusjärjestys on mahdollista panna viralta ja keskittää valta ennalta määrätulle taholle. Mikäli mitkään instanssit eivät poikkeustilassa rajoita ja tasapainota tätä tahoja, käyttää se Schmittin mukaan suvereenin valtaa.³⁴ Tällöin poikkeustilasta muodostuu juridinen tyhjiö, jossa suvereenin päätökset korvaavat viralta pannun oikeusjärjestyksen ja siinä turvatut yksilön oikeudet³⁵. Tässä tyhjiössä suvereenin valta Agambenin mukaan tuottaa oikeudetoman subjektin paljaan elämän³⁶. Asetelma kuvaa hyvin huolto- ja turvallisuuskomitean toimintavaltuuksia sekä eristettyjen osaa mielisairaalaan perustetussa karanteenivankilassa.

Michel Foucault’lta Agambenille puolestaan rantautuu käsitys biopolitiittisesta väestönhallinnasta. Foucault’n mukaan 1700-luvun lopulla kehitetty isorokkorokote muutti ratkaisevasti läntisten yhteiskuntien tapaa kohdata tartuntatautiepideamia³⁷. Ikiaikainen poikkeustilan julistaminen, yhteiskuntien sulkeminen ja tartunnan saaneiden eristäminen omiin oloihinsa kaupunkien ulkopuolelle korvaantuivat tilastotiedon ja rokotusten mahdollistamalla strategialla, jossa uudet terveysturvallisuustoimet ulotettiin koko väestöön ja tartuntatauti pyrittiin sen täydellisen juurimisen sijaan taltuttamaan endeemiseksi. Uudet epidemiantorjuntakeinot merkitsevät osaltaan siirtymää suvereenin kurivallan aikakaudesta turvallisuuden ja biopolitiikan aikakauteen.³⁸ Isorokkoa seuranneet kaksi vuosisataa poikivat kuitenkin aiemmin tuntemattomia tartuntatautiepideoita, kuten koleran ja espanjantaudin, joiden edessä modernit yhteiskunnat joutuivat uudelleen turvautumaan yksilöiden eristämiseen ja muihin poikkeustilatoimiin. Agambenin mukaan yksilön elämän sosiaalinen ja poliittinen ulottuvuus katoavat hallinnan horisontista siirryttäessä kurin aikakaudesta turvallisuuden aikakauteen. Kun suvereenin rajoittamaton kurivalta ja kansanterveydellinen strategia kohtaavat, syntyy hallinnan kohteena perus- ja ihmisoikeuksista riisuttu passiivinen paljas elämä, *bare life*.³⁹ Yksilöstä hallintatoimien kohteena tulee *homo sacer*, henkipatto, jonka voi rangaistuksetta tappaa. Juuri näin käy karanteenimielisairaalaan eristetyille sokeille. Agambenille paljaan elämän paljastumisen ennakkoehto on juuri poikkeustilan ja biopolitiikan kohtalokas yhdistelmä, joka äärimmilleen vietyä mahdollisti holokaustin⁴⁰.

Mari Philajäkoski, *When The Shadows Gathered* (2019), öljyväri kankaalle, 120 cm x 100 cm.

Ajattelen, ettei Agambenin tulkinta biopolitiikan ja poikkeustilan yhdistelmästä ole niin yleispätevä kuin italialaisfilosofi väittää. Sergei Prozorov on vakuuttavasti osoittanut, kuinka Agambenin teoria poikkeustilasta ja suvereenin vallan tuottamasta paljaasta elämästä perustuu kahteen kategoriavirheeseen. Ensinnäkin Agambenin ajattelussa jokainen poikkeustila on osoitus rajoittamattoman suvereenin toiminnasta, eikä hän tunnista esimerkiksi tilannetta, jossa perustuslaki velvoittaa demokraattisen hallinnon turvautumaan tarkkarajaisiin poikkeustilatoimiin väestön suojelemiseksi vaaralliselta epidemialta⁴¹. Agamben ei ylipäänsä käsittele kirjoituksissaan erilaisten poikkeustilojen kirjoa, ja siksi hän tulkitsee jokaisen poikkeustilan askeleeksi kohti sen normalisoitumista totalitaariseksi⁴². Niinpä Agamben päätyy yksittäisistä poikkeustiloista kaikki aikakaudet nielevään transsendenttiin poikkeustilan käsitteeseen, joka on kyvytön jäsentämään historiallisten poikkeustilojen erityisyyksiä, joista se on virheellisesti johdettu⁴³. Toiseksi, koska suvereenin valta Agambenin mukaan tuottaa paljaan elämän riisumalla ihmiseltä koko hänen elämänmuotonsa, ei tämän vallan ilmentämästä elämänmuodosta riippumatonta paljasta elämää voi koskaan tavoittaa. Siksi paljas elämä ei Prozorovin mukaan voi olla erityisyydet ylittävä, transsendentti ihmisenä olemisen ehto.⁴⁴ Kategoriavirheet selittävät, miksi suvereenin valta ja biovalta vyyhteytyvät Agambenilla yhtenä. Niiden erottamattomuus on myös keskeisin syy sille, miksi Agambenin koronakirjoituksissa laineet lyövät yli reelingin⁴⁵.

Kertomus sokeudesta kuitenkin käsittelee elämän vähimmäisehtoja kulkutaudin aiheuttamassa poikkeustilassa kirjallisuuden epidemiakuvausten antiikista nykyaikaan ulottuvan *topoksen* puitteissa. Siksi *Henkipatto*-sarjan kyvyttömyys tunnistaa historiallisia eroja ei tee Agambenin käsitteitä mahoiksi tulkittaessa portugalilaiskirjailijan romaania. Lisäksi myös Saramagon allegoriassa suvereenin valta ja biovalta kietoutuvat yhtenä toisiinsa.

Kirjoituksessaan Saramagon romaanista Carlo Saba-tini niputtaa yhteen *Henkipatto*-sarjan ja Agambenin tuoreimmat koronatekstit. Hän katsoo Agambenin sekoittavan nykyisyyden kritiikissään anakronistisesti toisiinsa 1900-luvun alkupuoliskon totalitarismien suvereenin vallan ja nykyaikaisen biovallan. Hänelle *Kertomus sokeudesta* edustaakin uuden demokraattisen järjestelmän mahdollisuutta suvereenin vallan romahtaessa⁴⁶. Yllättäen Saba-tini kuitenkin sivuuttaa Saramagon romaanin alluusioiden natsi-Saksaan ja holokaustiin. Tulkintani mukaan juuri niiden myötä aukeaa hedelmällinen yhteys Agambenin poliittisen filosofian ja Saramagon allegorisen romaanin välillä. Kuten seuraavaksi nähdään, Agambenin *Henkipatto*-sarja tarjoaa kosolti käsitteitä tulkita sitä ihmisyyden alennustilaa, johon mielisairaalaan perustettu karanteeni sokeat José Saramagon romaanissa tuomitsee.

Eristettyjen leiri

Saatuaan toimintavaltuudet huolto- ja turvallisuuskomitea ei aikaile vaan kerää sokeutuneet säilöön: ”Komitea

toimi ripeästi ja tehokkaasti. Ennen yötä oli ehditty noutaa kaikki tiedossa olevat sokeat ja lisäksi todennäköisiä tartunnankantajia.”⁴⁷ Sokeutuneet keskitetään vanhaan mielisairaalaan, jonka ympärillä aseistetut vartijat partioivat. Kun lukija myöhemmin tulee tietoiseksi niistä kammottavista oloista ja julmista teoista, joiden armoille eristetyt vanhassa mielisairaalaan joutuvat, hän ymmärtää karanteenin aseistettuine vartioineen allegoriaksi keskitysleiristä, jossa ihmiseltä riistetään kaikki häntä suojaavat oikeudet. Niinpä komitean pyrkimys *keskittää* sokeat karanteeniin vertautuu natsien toimiin valloittamisissaan kaupungeissa, joissa he paikallisilta saamiensa nimelistojen perusteella kokosivat juutalaiset yhteen rahdatakseen heidät karjavaunuissa idän keskitys- ja tuhoamisleireille. Kun sokeita tuodaan karanteeniin, kertoja raportoi:

”[N]yt kuului aulasta epämääräistä meteliä, laumana tuodut sokeat olivat siellä, törmäilivät toisiinsa ja tungeksivat yhtä aikaa oviaukkoihin [...] huitoen surkeasti hukkuvien tavoin, vyöryen sisään niin kuin heitä olisi ulkopuolelta suoltanut pakkauskone.”⁴⁸

Alluusio tuhoamisleireihin ja kaasukammioihin on ilmeinen.

Mikä oikeastaan on leiri, kysyy Agamben teoksessaan *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*⁴⁹. Poliittisen filosofian nykyklassikossaan hän tarkastelee sitä juri-dis-poliittista muodostelmaa, joka salli keskitysleirien hirveyksien tapahtua. Taustalla hämöttää vanha preussilainen poikkeustilalaki säilöönnotosta (*Schutzhaft*), joka mahdollisti yleistä turvallisuutta uhkaavien ihmisten ”en-naltaehkäisevän” vangitsemisen Ranskan ja Preussin vä-lillä käydyn sodan aikana vuosina 1870–1871. Agamben toteaa tällaisella mandaatilla toimineita leirejä esiintyneen vuosisadan taitteen molemmin puolin muun muassa Espanjan ja Englannin kolonisoimissa siirtomaissa Kuubassa ja Etelä-Afrikassa.⁵⁰ Listaani voisi lisätä myös vuoden 1918 vankileirit Suomessa⁵¹. Yhteistä näille leireille on, että ne olivat mahdollisia vain sodan aiheuttamassa poikkeustilassa. Ne muodostuivat tilallisesti rajatuiksi poikkeuksiksi, jotka kuitenkin sallivat vankien vapauden riiston määrittämättömäksi ajaksi ilman normaalilainsäädännössä säädettyä perustetta. Hania Nashef tulkitsee Saramagon sokeiden karanteenin juuri tällaiseksi rajatuksi leiriksi⁵².

Natsien keskitysleirejä perustettaessa Saksa ei kuitenkaan ollut vielä sodassa. Silti leirit toimivat heti vuodesta 1933 alkaen Saksan rikos- ja siviililakien ulottumattomissa: niiden organisoinnista ja ylläpidosta vastasivat alusta saakka natsien puolisoitaaliset SS-joukot, jotka toimivat ikään kuin virallisten instituutioiden lomassa ollen toimistaan vastuussa vain Hitlerille.⁵³ Sama kommentoijatu toteutuu myös Saramagon romaanissa terveysministerin antaessa huolto- ja turvallisuuskomitealle rajoittamattomat toimintavaltuudet. Agambenin mukaan ”leiri on tila, joka avautuu, kun poikkeustilasta tulee sääntö”⁵⁴. Saksassa – ja toki muissakin ”kansanvihollisia” vanginneissa 1900-luvun totalitarismeissa – syyttömiä passitettiin liu-

”Saramagon romaanissa sokeutuneet työnnetään vanhaan mielisairaalaan kuolemaan kuten sairastuneet natsien keskitysleirien sairastupiin. Poikkeustilasta on tullut sääntö.”

kuhihnalla leireille myös rauhan aikana vailla tietoa vapautumisen ajankohdasta tai vapautumisesta ylimalkaan.

Ensimmäisen sokean auton varastanut saa karanteenissa jalkaansa haavan, joka tulehtuu pahasti. Kun eristetyt pyytävät hänelle lääkettä karanteenin ulkopuolelta, vastaus on tyyli: ”Kuulkaas nyt, hiivatin sokea, minä ilmoitan teille että joko te ja se nainen menette takaisin sinne mistä te tulitte tai täältä tulee kuula kalloon”⁵⁵. Kuten keskitysleirillä, vartijoilla on valtuus ampuja jokainen karanteenista ulos pyrkivä. Sokeat ymmärtävät karanteeninsa luonteen illuusiottomasti: ”Meidät on vangittu, Me kuollaan tänne kaikki, Ei ole mitään oikeutta”⁵⁶. Kun miehen tulehduksen jäykistämästä jalasta yöllä katoaa tunto, hän voimansa ponnistaen raahaa käsillään itsensä mielisairaalan portille. ”Kun he näkevät minut tässä kunnossa, he ymmärtävät että minä olen sairas, he panevat minut ambulanssiin ja vievät minut sairaalaan”, mies uskottelee itselleen⁵⁷. Portilla sokeustartuntaa säikähtävä vartija kuitenkin ampuu hänet, ja laukauksiin heräävä kersantti antaa hyväksyntänsä julmalle teloitukselle. Suvereenin valta päättää elämästä ja kuolemasta on valunut rajan vartijalle.⁵⁸ Nashefin mukaan sokeiden karanteenista muodostuu Agambenin kuvaama lain ulkopuolella ope-roiva leiri, jossa suvereenin valta tuottaa lainsuojattoman *homo sacerin*⁵⁹.

Seuraavana päivänä joukko vartijoita kantaa ruokalahetyksen karanteenin aulaan. Kun he kantamuksiaan laskiessaan huomaavat seinänvierustoille ruokaa odottamaan kerääntyneet ihmiset, he pelästyvät tartuntavaaraa, jolloin heidän selustaansa turvaavat vartijat avaavat tulen sokeutuneita kohtaa. Seuraa joukkoteloitus, joka osoittaa sokeiden paikan: he ovat loisia, josta on sallittua hankiutua eroon tappamalla.⁶⁰ Heidän asemansa on suojaton kuin Agambenin kuvaamalla *homo sacerilla*, henkipatolla, jonka voi rangaistuksetta tappaa muttei uhrata. Eristetyt joutuvat itse hautaamaan ammutut sokeat vanhan mielisairaalan pihalle, eivätkä he kykene selvittämään kuolleiden identiteettiä. Heidät haudataan nimettöminä joukkohautaan vailla seremoniaa, kuten ne holokaustissa kuolemantehtaiden ulkopuolella tapetut miljoonat, joiden ruumiita ei poltettu krematorioissa⁶¹. Nashefin tulkinta on, että hautausseremonian puuttuminen ilmentää leirissä kuolevan osaa *homo sacerina*, joka ei kelpaa uhrattavaksi⁶².

Suomen sana ’karanteeni’ juontuu latinalaisperäisestä ranskan sanasta ’*quarantaine*’, joka merkitsee neljänkymmenen päivän jaksoa, alun perin mahdollisesti paastoa. Nykyinen ’karanteenin’ merkitys on peruja mustan surman ajoilta, jolloin tartunnasta epäillyt laivat odottivat redillä neljäkymmentä päivää ennen kuin niiden oli lupa purkaa lastinsa. Kummassakin tapauksessa kyse oli tarkkarajaisesta poikkeuksesta. Saramagon romaanissa määräaikaaisuudesta ei ole tietoaakaan. Sokeat pysyvät mielisairaalaan teljettyinä, kunnes kuolevat tai ”valkosokeuteen” onnistutaan kehittämään rokote. Jonathan Pree huomauttaa, ettei yksikään karanteeniin internoiduista saa osakseen lääketieteellistä hoitoa⁶³. Esseeteoksessaan *Jälkikuolema: Epämukavia ajatuksia holokaustikirjallisuudesta* Katriina Huttunen taas kirjoittaa Auschwitzin sairaalasta: ”Sairaalan, sairastuvan, Revierin, tärkein tehtävä on eristää tartuntatauteihin sairastuneet vangit muista, ei parantaa heitä”⁶⁴. Saramagon romaanissa sokeutuneet työnnetään vanhaan mielisairaalaan kuolemaan kuten sairastuneet natsien keskitysleirien sairastupiin. Poikkeustilasta on tullut sääntö.

Agambenin mukaan modernien kansallisvaltioiden ytimessä on biopoliittinen päätös legitiimeistä juurista, jotka takaavat kansalaisuuden⁶⁵. Sodanaikaisessa Saksassa päätös väärästä syntyperästä merkitsi miltei varmaa kuolemaa, mutta tänäänkin esimerkiksi turvapaikoista päättävät viranomaiset tai sukupuolesta lausuvat lääkärit käyttävät merkittävää biopoliittista valtaa⁶⁶. Turvapaikanhakijoiden säilöönnotossa onkin kaikuja *Schutzhaftista* ja kansanvihollisten ennaltaehkäisevästä vangitsemisesta. Natsien työleireillä – kuten Gulagissakin – suvereenin valta oli sananmukaisesti valtaa elämästä ja kuolemasta, kun vartijat päättivät, onko vankia vielä mahdollista riistää työvoimana vai odottiko häntä enää tien pää kaivannon reunalla tai kaasukammiossa. Myös auton varastanut sokea häilyy infektioiden elämän ja kuoleman rajalla, kunnes vartija käyttää suvereenin valtaansa ja ampuu hänet. Natsi-Saksan keskitysleireillä rajatilaa elämän ja kuoleman välillä kansoitti *Muselmann*.

Muselmann

Teoksessaan *Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive* Agamben kiinnittää huomionsa Auschwitzissa

”Yksilö ei ole mitään, kansanruumis on kaikki.”

Muselmanina tunnettuun hahmoon, elämän ja kuoleman välissä sinnittelevään vankiin⁶⁷. Aliravitsemuksen ja pakkotyön näännyttämänä hän on hädin tuskin elossa eikä enää reagoi ulkomaailman ärsykkeisiin, kuten vartijoiden käskyihin tai muiden vankien huolenpitoon. Tästä saksankielinen nimitys *Der Muselmann*, ”muslimi”⁶⁸. Arabian kielessä ’muslimi’ merkitsee kirjaimellisesti ”häntä, joka alistuu ehdoista jumalan tahtoon”⁶⁹. Ruumiinvoimansa kadottaneina *Muselmanin* tilaan ajautuneet vangit tyytyvät kohtaloonsa fatalistisesti. Agambenille *Muselmann* on erityinen rajatapaus, jonka kohdalla niin arvokkuuden ja kunnioituksen kategoriat kuin ajatus eettisestä rajasta menettävät mielekkyytensä⁷⁰. Kielelliseen yhteyteen ja kommunikaatioon perustuvat määritelmät ihmisen olemuksesta ja moraalien mahdollisuudesta eivät tavoita *Muselmanin* hahmoa. Natsit kielisivät keskitysleirivankien ihmisyyden, eikä heidän logiikkaansa ole siksi mahdollista vastustaa vakiintuneen moraalifilosofian käsittein. Tähän on Agambenin mukaan mahdotonta tyytyä, sillä se merkitsisi natsien kannan omaksumista. Siksi hän peräänkuuluttaa uutta moraaliteoriaa, joka ottaisi lähtökohdakseen *Muselmanin*.

Tähän haasteeseen Saramagon allegorinen romaani sokeudesta pyrkii vastaamaan. Olot sokeutuneiden karanteenissa ovat alkujaankin kurjat, ja ne käyvät sietämättömiksi, kun yhä uusia sokeutuneita sullotaan vanhaan mielisairaalaan. Heidän yhteytensä ulkomaailmaan rajoittuu vähitellen epäsäännöllisiksi muuttuviin riittämättömiin ruokatoimituksiin sekä päivittäin toistuviin hallituksen tiedonantoihin. Kasarmin koväänisten sokeutuneille välittämät kuulutukset initioivat uudet tulokkaat karanteenin totalitaariseen, uhrauksia vaativaan elämämuotoon. On merkille pantavaa, miten hallitus pohjustaa varsinaiset käskynsä:

”Hallitus valittaa että se on ollut *pakotettu* ryhtymään oikeutekseen ja velvollisuutekseen katsomiinsa voimatoimiin suojellakseen *kaikin keinoin* väestöä tässä meitä kohdanneessa kriisitilanteessa. [...] Hallitus on täysin tietoinen vastuustaan ja toivoo että ne, joille tämä viesti on suunnattu, epäilemättä velvollisuudentuntoisina kansalaisina niin ikään ottavat heille kuuluvan vastuun ja muistavat, että eristys, johon he nyt ovat joutuneet,

merkitsee *kaikki henkilökohtaiset näkökohdat ylittävää* solidaarisuuden osoitusta muille kansallisen yhteisön jäsenille.”⁷¹

Yksilö ei ole mitään, kansanruumis on kaikki. *Totalitarismin synnyssä* Hannah Arendt huomauttaa, että natsit oikeuttivat saksalaisilta vaatimansa uhraukset ylihistoriallisella perspektiivillä: puhe ”tuhatvuotisesta valtakunnasta” implikoi, ettei yksilön joka tapauksessa lyhyt elämä ole paljonkaan väärti tavoitteena olevan herrarodun hallitseman pian koittavan maailman rinnalla⁷². Samalla tavalla sokeutuneet eivät yksilöinä merkitse hallitukselle mitään. Varsinaisessa tiedonannossa ilmoitetaan muun muassa, että luvaton poistuminen rakennuksesta merkitsee välitöntä kuolemaa, että ruoka toimitetaan kolmesti päivässä ja että ulkopuolelta ei apua anneta, vaikka karanteenissa ilmenisi ”sairauksia, järjestyshäiriöitä tai pahoinpitelyjä”⁷³. Roskat on poltettava mielisairaalan pihalla, mutta tulipalon syttyessä sokeutuneet ovat omillaan. Kuten edellä nähtiin, ruumiit heidän on haudattava itse.

Thomas Hobbes kuvasi *Leviathan*-teoksessaan yhteiskuntaa valtioruumiin metaforalla⁷⁴. Toisinaan sairas jäsen on amputoitava, jotta koko ruumis ei kuolioituisi. Tähän lääkkeeseen hallitus karanteenin perustaessaan turvautuu, mutta heidän käsissään se osoittautuu myrkyksi, kuten romaanin lukija havaitsee. Susan Sontag muistuttaakin, kuinka natsien julkisten puheiden antisemitistisessä retoriikassa ”syövästä päästään eroon vain leikkaamalla suuri määrä myös sitä ympäröivää tervettä kudosta”⁷⁵.

Myös Camus’n *Rutossa* on kuvaus suuresta eristysleiristä, jossa kovääniset välittävät viranomaisten tiedonannot eristetyille⁷⁶. Tässä kontrasti Saramagon teokseen on kuitenkin merkittävä. Urheilukentälle perustetussa leirissä kovääniset tiedottavat ruoanjaosta, joka kuvataan toistuvan ”tieteellisen täsmällisesti”⁷⁷. Camus’n teoksessa organisoitu vastarinta on mahdollista, eikä ihmisten selviäminen ole karanteenissakaan vain yksityisen laupeuden varassa, kuten Saramagon *Kertomus sokeudesta* -romaanissa.

Elämä karanteenimielisairaalaan kriisiytyy nopeasti. Sokeutunut silmälääkäri yrittää pitää hygieniastaan huolehtimalla kiinni arvokkuudestaan ja ihmisarvoisen elämän rippeistä. Hapuillessaan sokeana käymälään hän

saa kuitenkin huomata, että mielisairaalan käyttävät ovat tahriintuneet ulosteisiin. Kun yhteiskunta ei lainkaan huolehdi äkillisen sokeutumisen avuttomaksi tekemistä ihmisistä, he ajautuvat välinpitämättömään *Muselmanin* tilaan, jossa arvokkuuden ja kunnioituksen kaltaiset hyveet muuttuvat mahdottomuudessaan absurdeiksi. Samoin käy liian. Kun sokeutuneiden on pakko tottua saastaan, he alkavat suhtautua siihen välinpitämättömästi, ja se lakkaa olemasta Mary Douglasin määritelmän mukaista likaa, ”ainetta väärässä paikassa”⁷⁸. Karanteenissa romahtaa koko se kulttuurinen järjestys, jonka puitteissa kaikella on ”paikkansa”. ”Ihminen voi muuttua eläimeksi monella tavalla”, ajattelee lääkäri, kun hänen housunsa tahriintuvat⁷⁹. Agambenin tavoin Saramagon teos kuitenkin viestii, että ihminen on ihminen silloinkin, kun yhteisöllinen elämä moraalihyveineen, *bios*, kuoritaan pois ja jäljelle jää vain paljaan elämän hauras elossa olominen, *zoē*.

Karanteenin erään salin sokeutuneet miehet omivat kaikki mielisairaalaan saapuvat ruokalahetykset itselleen ja alkavat kiristää niillä muiden salien eristettyjä. Heillä on yksi – karanteenin ainoaksi kuvittelemansa – ase, jonka turvin he uskovat voivansa hallita muita karanteenissa olevia. Vallankaappauksellaan he pyrkivät muiden sokeutuneiden suvereeniksi. Hobbesin teoriassa siirtyminen luonnontilasta yhteiskuntaan perustuu kuitenkin sopimukseen, ei pakeroon. Väkivallan monopoli rauhoittaa luonnontilassa vallinneen väkivaltaisen kamppailun, ja siksi ihmiset luopuvat vapaaehtoisesti oikeudestaan puolustaa itseään väkivallalla.⁸⁰ Ruokalahetykset kaapanneet sokeat eivät usko vapaaehtoisuuteen. Vastineeksi ruoasta he pakottavat muiden salien naiset seksiorjikkeeseen ja raiskaavat heitä systemaattisesti, kuten rintamantakaiset sotilaat lukuisissa sodissa. Nashefin mukaan vallan ja ruoan kaapanneet käyttävät suvereenin valtaa *homo saceriin* päättäessään, kenen elämä ei ansaitse elää⁸¹. Öykkäreiden väkivallan monopoli kuitenkin kirpoaa, kun karanteenin ainoa näkevä, silmälääkärin vaimo, tappaa saksillaan raiskaajien johtajan. Karanteenin sodankaltaisissa oloissa hän ei pidä tekoaan tuomittavana: ”Jos välttämätöntä olisi, hän tappaisi vielä uudelleen”⁸².

Silti raiskaukset jatkuvat. Viimeisenä keinonaan silmälääkärin vaimo sytyttää ruoanastajien salin tupakansyöttimellään liekkeihin. Tuli leviää karanteenissa kulovalkeana ja leimuaa kohta valtoimenaan. Se symboloi hobbesilaista kaikkien sotaa kaikkia vastaan, jossa väkivaltaan voi vastata vain väkivallalla⁸³. *Muselmann* ei kuitenkaan vastaa, lukuisat sokeat palavat vanhan mielisairaalan mukana kuoliaaksi.

Analysoidessaan *Muselmanin* hahmoa Agamben päätyy ”Levin paradoksiksi” kutsumaansa väitteeseen: ”*Muselmann* on täydellinen todistaja”⁸⁴. Koska *Muselmann* on kokenut keskitysleirin mustaan pohjaan saakka, todistajana hän olisi ”täydellinen”, kaiken nähnyt. Paradoksi piilee siinä, että samasta syystä hän ei selviytynyt todistamaan näkemästään. Tähän Primo Levi viittaa teoksensa *Pelastuneet ja hukkuneet* nimessä. Sama kahtiajako ilmenee Saramagon *Kertomus sokeudesta* -romaanissa. Lääkärin

vaimon ympärille ryhmittyneet ensimmäiset sokeat, romaanin päähenkilöt, kuuluvat selviytyjiin, jotka lopulta saavat näkönsä takaisin. Ryhmänsä tukipilari, joka ainoana säilyttää näkönsä läpi epidemian, kokee karanteenissa keskitysleiriltä selvinneen häpeää: ”lääkärin vaimolle tuli nyt ensi kertaa laitokseen saapumisen jälkeen tunne, että hän tarkasteli mikroskoopilla eri tavoin käyttäytyviä olentoja, jotka eivät osanneet edes aavistaa hänen läsnäoloaan, ja se oli hänestä yhtäkkiä jotenkin häpeällistä, kerrassaan säädystä”⁸⁵. Näkönsä ansiosta hän kykenee vanhan mielisairaalan musertavissa oloissakin huolehtimaan mitenkuten itsestään ja läheisistään, jotka hänen ansiostaan kuuluvat pelastuneiden joukkoon.

Sen sijaan mielisairaalan mukana palavat kuoliaaksi lukuisat sokeutuneet, romaanin todelliset *Muselmanit*. He jäävät muiden avun ulottumattomiin – heidät hädin tuskin mainitaan Saramagon romaanissa. Kuolevien sokeiden tavoin *Muselmanin* aihe jäi vuosiksi näkymättömiin niin keskitysleirimuistelmissa kuin holokaustitutkimuksessa. Agambenin siteeraamat muistelmateokset mainitsevat *Muselmanin* kuin ohimennen, mutta hahmon asemaan ja merkitykseen ei niissä, kuten ei tutkimuksissa tai dokumenttielokuvissakaan, paneuduta⁸⁶. Agamben kertoo Bergen-Belsenin vapauttamisen jälkeen kuvatusta filmiaineistosta, jonka kuvaaja on pyrkinyt talentamaan leirin kurimuksen ruumiskasoinen todistusaineistoksi. Filmillä kamera paneroi leiriä poimien kuvakenttäänsä joukon eloonjääneitä, epäröi hetken ja kääntyy pois. Katsoja tunnistaa vilaukselta *Muselmanin*. Edes todellisuutta todistusaineistoksi taltioiva kuvaaja ei kykene katsomaan *Muselmania*.⁸⁷

Auschwitzin kaltaiset keskitys- ja tuhoamisleirien yhdistelmät loivat sisäkkäisten kehien piiriin, jonka ytimen muodostivat kaasukammiot ja muut tuhoamismenetelmät. Ytimeistä seuraavaa piiriä asutti *Muselmann*. Muut vangit eivät katsoneet *Muselmania*, koska pelkäsivät tunnistavansa itsessään mahdollisuuden muuttua häneksi⁸⁸. Tästä Primo Levin käyttämä kiertoilmaus ”hän, joka on nähnyt Gorgon”. Antiikissa Gorgon katseen kohtaavan uskottiin kivettyvän. Tulkinassaan *Muselmanista* Agamben kääntää Levin ilmauksen pääläelleen: Profilia suosivassa antiikin Kreikan keramiikassa Gorgo kuvataan aina frontaalisesti, mikä rinnastuu apostrofiin, kirjallisuuden keinoon, jossa tekstin puhuja kääntyy poissaolevan henkilön tai lukijan puoleen. Agambenin tulkinnan mukaan *Muselmann* on itse Gorgo: hänestä on yhtäältä tullut ei-ihminen, jota muiden vankien on mahdotonta katsoa. Toisaalta *Muselmann* on leirien merkitystä tutkivalle apostrofi, jonka katsetta on mahdotonta välttää.⁸⁹

Sabbatini tulkitsee lääkärin vaimon pelottomaksi todistajaksi, jolla on ”voimaa tuijottaa Gorgoa” katsettaan kääntämättä⁹⁰. Tulkinta jää vajaaksi, koska niin romaanin kertoja kuin sen keskeisin fokalisoija lääkärin vaimo pitkälti sivuuttavat karanteenin mukana palavat sekä muut teoksessa kuolevat henkilöahmot, Saramagon *Muselmanit*. Kuitenkin teoksen kerronnan lomaan upotetut maininnat epidemian aikana kuolleista sokeista viestivät

lukijalle *Muselmannin* sivuuttamattomuudesta ohi traumatisoituneen fokalisoijan ja tunnekyllämyyttään epäluotettavan kertojan.⁹¹ Selviytyäkseen lääkärin vaimon on keskeyttävä itsensä ja läheistensä pelastamiseen. Romaanin lukijaa *Muselmannit* kuitenkin katsovat apostrofina silmiin.

Kaupunki leirinä

Kun romaanin päähenkilöiden muodostama sokeutuneiden joukko viimein pääsee pakenemaan palavasta mielisairaalaista, heitä on vastassa kaupunki, jossa kaikki ihmiset ovat menettäneet näkönsä. He ovat lyöttäytyneet ruokaa etsiviksi keskenään taisteleviksi joukkioiksi. Agambenille aikamme juridis-poliittinen muodostelma on leiri:

”Poliittinen järjestelmä ei enää määrää elämänmuodoista ja juridisista säännöistä määrätystä tilassa, vaan järjestelmän ytimessä on sen kumoava *sijoiltaan mennyt tila* [*dislocating localization*], johon jokaisen elämänmuodon ja säännön on käytännössä mukauduttava”⁹².

”Sijoiltaan menneellä tilalla” Agamben tarkoittaa leirin epäpaikkaa. Se sijaitsee jossakin valtiossa (maassa), jonka laki ei kuitenkaan päde leirillä. Tällaisen sijoiltaan menneen tilan sokeat kohtaavat kotikaupunkinsa kaduilla. Sekä Nashefin että Preen mukaan karanteenileirin avoimen portin takana heitä on vastassa Agambenin kuvaama rajoittamaton poikkeustila, jossa ”sisä- ja ulkopuolella ei ole eroa”⁹³. Poikkeustilasta on tullut sääntö, kaupunki on muuttunut leiriksi. Sabbatini tulkitsee oivaltavasti, että romahtaneessa kaupungissa myös suvereenin valta olisi luhistunut⁹⁴. Hänen johtopäätöksensä lääkärin vaimon ryhmästä uuden demokratian airuena, joka saisi täyttymyksensä Saramagon romaanin sisarteoksessa *Kertomus näkevästä* (2004/2007), on kuitenkin ennenaikainen, sillä se jättää *Muselmannin* huomiotta. Saramagon romaani ei kuitenkaan tyydy Adenauerin vuosien hiljaisuuteen.

Pelottavassa kaupungissa sokeiden joukko pitää yhtä, ja koettelemukset hitsaavat heidät miltei perheeksi. Romaanin jälkimmäinen puolisko kuvaa, kuinka lääkärin vaimo ainoana näkevä hankkii heille ruoan ja johdattaa heidät halki sokeiden kaupungin. Hänen hahmonsä taustalla kajastaa niin Mooses kuin Jeesuskin. Jahve auttoi Moosesta johdattamaan kansansa pois pakko-orjuudesta langettamalla egyptiläisille tunnetut kymmenen vitsausta, joista yhdeksäs oli pimeys. Eräänlainen exodus on myös lääkärin vaimon johdattama vaellus karanteenimielisairaalasta valoon halki sokeutuneiden kaupungin. Jeesus taas saa Johanneksen evankeliumissa epiteetin ”valo”: ”Jeesus puhui taas kansalle ja sanoi: ’Minä olen maailman valo’”⁹⁵. Myös lääkärin vaimo ohjaa joukkoaan majakkana pimeydessä. Kristillinen valoon ja sokeuteen liittyvä symboliikka onkin avain romaanin loppuun, jossa sokeat saavat näkönsä takaisin.

Kaikkia lääkärin vaimo ei kuitenkaan onnistu pelastamaan – kuten ei Jahve tai Jeesuskaan, jotka niin ikään pelastavat vain omansa. Hän löytää omilleen elintarvik-

keita ja tulitikkuja ruokakaupan kellarivarastosta, jota sokeutuneet kaupunkilaiset eivät ole huomanneet. Palatessaan myöhemmin täydentämään ruokavarantojaan hän joutuu toteamaan, että varaston rautainen ovi on jäänyt häneltä auki, tuhoisin seurauksin. Sokeutuneet ovat löytäneet kellarin, josta he eivät pääse ulos, kun varastossa syttyy tulipalo. Kohtaus on toisinto vanhan mielisairaalan palosta, jossa yhden vapautuminen on toisen surmanloukku. Havaitessaan lukitun oven takaa kajastavat liekit lääkärin vaimo saa pahoinvointikohtauksen ja pyytää sokeaa miestä taluttamaan hänet ulos kellarista⁹⁶. Hän ymmärtää, että on varomattomuuttaan aiheuttanut kellariin jääneiden kuoleman. Kohtaus alleviivaa, ettei oikeus elämään voi perustua yksittäisten kansalaisten laupeudentöihin. Tämä tehtävä kuuluu oikeusvaltiolle, joka ainoana kykenee takaamaan erotuksetta jokaisen oikeudet. Kellarivarastoon kuolevat muistuttavat myös Auschwitzin polttouuneista. *Muselmannin* kohtalona on muuttua tuhkaksi, eikä edes lääkärin vaimo pysty kohtaamaan Gorgon katsetta.

Tulkintani on, että niin Agambenin *homo sacerin* ympärille kietoutuva suurtyö kuin ulkokultaisen kristillisyyden terävänä kriittikkona tunnetun Saramagon moraliteetti hahmottelevat poikkeustilan aikaan soveltuvaa etiikkaa, joka ottaa lähtökohdakseen osattoman *Muselmannin*.

Näkevät sokeat

”[T]änään minulla on vastuuni, huomenna ei ole, jos minusta on tullut sokea, Mikä vastuu, Vastuu sen vuoksi että minulla on näkevät silmät mutta muilla ei enää ole”, selittää lääkärin vaimo osaansa tummalasiselle työlle.⁹⁷ Saramagon romaanissa vahvempi, näkevä, on velvoitettu auttamaan heikompa, sokeaa. Koska teoksessa sokeus on moraalista sokeutta, kyvyttömyyttä toimia eettisesti kestävästi, myös näkevä voi olla sokea.

Kellarivarastoon palaneet sokeat ovat kaiken nähneelle lääkärin vaimollekin liikaa. Oksentelevana ja huonovointisena hän pyytää sokeaa miestä taluttamaan hänet kaupan viereiseen rakennukseen, kirkkoon. Virotessaan hän järkytyksekseen havaitsee: ”mies riippui ristillä silmät valkoisen siteen peitossa, ja vieressä oli nainen jonka sydän oli seitsemän miekan lävistämä ja jonka silmiä niin ikään peitti valkoinen side, eivätkä mies ja nainen olleet ainoat vaan kaikilla kirkon kuvilla oli side silmillä”⁹⁸. Jeesus ja Neitsyt Maria, jonka seitsemää kärsimystä miekat hänen sydämessään symboloivat, sekä valtava ikonografinen kavalkadi kristinuskon apostoleista sen marttyyreihin. Miksi heidän silmänsä on peitetty, mikä on kuvaelman ikonologinen merkitys? Vaimo arvelee papin kenties suivaantuneen teodikeasta ja peittäneen maalausten ja patsaiden silmät vastalauseena jumalalle, joka sallii tarttuvan sokeuden: ”se pappi oli varmaan kaikkien aikojen ja kaikkien uskontojen suurin pyhähäpäisijä, kaikkein oikeudenmukaisin ja inhimillisyydessä tinkimättömin, sillä loppujen lopuksi hän tuli tänne julistamaan että jumala ei ansaitse näköä”⁹⁹. Mitkään ulossulkemiselle perustuvat

”Lääkärin vaimo muistuttaa näkevän vastuusta.”

yhteisöt, sen paremmin uskonnolliset kuin maallisetkaan, eivät saa Saramagon siunausta. Saramagon romaanissa usko ei paranna sokeita. Hänelle, kuten Agambenille, ulossuljettu suojaton ihminen on eettisen yhteisön koetinkivi.

Ensimmäisenä näkö palautuu ensimmäiselle sokealle, joka huomaa silmäluomiensa sisäpinnan äkkiä pimenevän. Nähdessään kaiken nyt valkoisen sijaan pimeänä hän luulee sokeutuvansa uudelleen. Tarinamaailman todellisuudessa valkosokeus on kuitenkin kirvoittanut otteensa hänestä. Hän avaa silmänsä ja huomaa jälleen näkevänsä. ”Minä näen, minä näen”, mies ilakoi kohtauksessa, joka vaivihkaa ironisoi hurmahenkistä valaistumista ja evankeliumien kuvauksia sokeista, jotka Jeesuksen kosketus ja usko parantavat¹⁰⁰. ”Minä näen” on peilikuva avauskohtauksen ”minä olen sokea” -repliikille. Sen myötä allegorinen kertomus kuroutuu umpeen. Selityksittä sokeutuneet saavat yksi toisensa jälkeen näkönsä takaisin yhtä äkillisesti kuin sen romaanin alussa menettivät: ”Kerrosta alempana joku ryntäsi porrastasanteelle huutaen, Minä näen, minä näen, ja siitä kerroksesta alkaen nousi aurinko juhlihan kaupungin ylle”.¹⁰¹ Heidän ilonsa rinnastuu ornilaisten riemuun Camus’n romaanissa, kun ruttokausi päättyy ja kaupunki kuukausien eristyksen jälkeen avaa porttinsa¹⁰².

Näön palautuminen on romaanissa yhtä arvoituksellista kuin sen katoaminen teoksen alussa. Luonnollisen lääketieteellisen selityksen puuttuminen alleviivaa sokeus-epidemian allegorisuutta. Palautuvasta näöstä on esitetty optimistisia tulkintoja: Michel Kernin mukaan henkilö-hahmot saavat näkönsä takaisin, kun he alkavat rakentaa uutta kommunikatiivista elämänmuotoa; Nashef katsoo maailman tulevan romaanin sokeille näkyväksi heidän oppiessa osoittamaan toisilleen suopeutta; Sabbatini taas tulkitsee lääkärin vaimon vaalineen oikeudenmukaisuutta, jonka varaan näkevien kaupunki voi rakentua.¹⁰³ *Kertomus sokeudesta* ei kuitenkaan pääty pelastukseen vaan sokeiden valtaan, kuten Nathanael Pree aiheellisesti huomauttaa¹⁰⁴. Kun lääkäri ei osaa selittää epidemian kaarta, vaimo esittää oman tulkintansa tapahtuneesta: ”Minä luulen ettei me tultu sokeiksi vaan ollaan sokeita, Sokeita jotka näkevät, Sokeita jotka näöstään huolimatta eivät näe”.¹⁰⁵ Lääkärin

vaimon sanojen läpi kuultavat Johanneksen evankeliumin tunnetut, Jesajan kirjan ulossulkevuudesta muistuttavat jakeet sokeudesta:

”Opetuslapset tulivat Jeesuksen luo ja kysyivät: ’Miksi sinä puhut heille vertauksin?’ Jeesus vastasi: ’Siksi, että te olette saaneet oppia tuntemaan taivasten valtakunnan salaisuudet, mutta he eivät. Jolla on, sille annetaan, ja hän on saava yltäkyllin, mutta jolla ei ole, siltä otetaan pois sekin mitä hänellä on. Minä puhun heille vertauksin, koska he näkevät eivätkä kuitenkaan näe ja kuulevat eivätkä kuitenkaan kuule ja ymmärrä. [...] Totisesti: monet profeetat ja vanhurskaat ovat halunneet nähdä mitä te näette, eivätkä ole nähneet, ja kuulla mitä te kuulette, eivätkä ole kuulleet’.”¹⁰⁶

Taivasten valtakunta on valituille. Vaimon sanat kuitenkin muuttavat Jeesuksen viestin: ne lausutaan monikon ensimmäisessä eikä kolmannessa muodossa. Tässä kiteytyy Saramagon romaanin eetos, joka ei jaa ihmisiä meihin ja heihin. Teos viestii vaarallisesta alttiudesta katsoa ohi ja olla sokeita syrjityille ja syrjäytetyille, joiden ääni ei kuulu sokeutuneiden karanteenileirissä tai esimerkiksi huumeiden käyttöhuoneiden ja korvaushoidon rahoituksesta päätettäessä. Lääkärin vaimo muistuttaa näkevän vastuusta.

Mutta eikö toisaalta eksyneestä lampaasta huolehtiminen laumaan katsomatta ole juuri kristillisyyttä? Kuuluvathan Roomalaiskirjeen sanat: ”Meidät kaikki, olimmepa juutalaisia tai kreikkalaisia, orjia tai vapaita, on kastettu yhdeksi ruumiksi [...] Jos yksi jäsen kärsii, kärsivät kaikki muutkin jäsenet [...] Jokainen teistä on tämän ruumiin jäsen.”¹⁰⁷ Paavali puhuu toki ”Kristuksen ruumista”, uskovien yhteisöstä, mutta toisin kuin Hobbesilla tai natseilla, siitä ei amputoida jäseniä: ”juuri ne ruumiinjäsenet, jotka meidän mielestämme ovat muita heikompia, ovat välttämättömiä”¹⁰⁸. Tämä ”osattomien yhteisö” on avoin kelle tahansa, ”ja jokainen ottaakin siihen osaa omassa kukatahansisuudessaan”, kuten Mika Ojakangas kirjoittaa¹⁰⁹. Filosofi Alan Badiou näkee Paavalin kirjeissä ulossulkemattoman universalismin siemenen. Niissä Paavali tekee toistuvasti merkityksettömiksi erilaisiin

taustoihin ja identiteetteihin perustuvat vastakkainasettelut, kuten juutalainen/kreikkalainen, orja/vapaa tai mies/nainen. ”Paavali osoittaa yksityiskohtaisesti, kuinka universaali ajattelu *tuottaa* samuuden ja tasa-arvoisuuden [...] lähtien liikkeelle lukemattomista maailmallisista toiseuksista”¹¹⁰.

Toiseuksia kunnioittava universalistinen rakkaus ei ole totalisoivaa, se ”ei etsi omaa etua” eikä ”iloitse vääryydestä”¹¹¹. Se on natsien keskitysleirien vastakohta.

”Juutalaisten ruumiiden massamittaisen ’tuottamisen’ tarkoituksena oli vakiinnuttaa herrarodun ylemmyys, tuottaa se absoluuttisena erona. Toiselle osoittaminen ’niin kuin itselleen’ (rakasta toista niin kuin itseäsi) oli juuri se, minkä natsit halusivat tuhota.”¹¹²

Tätä asennetta Badioun Paavali ja ulkokultaista kristillisyyttä kritisoi Saramagon romaani vastustavat tinkimättömästi. Badioun mukaan ”rakkauden täytyy muuttua laiksi, jotta [...] universaalisuus voisi kir-

jautua pysyvästi maailmaan ja kääntää subjektit elämän tielle”¹¹³. Oikeus elämään ei saa olla riippuvaista yksittäisistä laupeudentöistä, oikukkaasta armosta.

Kertomus sokeudesta esittää väkevän tulkinnan poikkeustilan ja biopolitiikan yhdistelmän kohtalonkysymyksestä: *Muselmanin* elämästä, joka ei ansaitse elää. Kun elämiä aletaan arvottaa toisiaan vasten, avataan ovi totalitarismin ruttobakteerille, jonka leviämisestä uudelleen niin Camus kuin Arendt varoittavat totalitarismia käsittelevien teostensa päätteeksi¹¹⁴. Lääkärin vaimon sanat toistavat tämän vakavan viestin.

Entä sitten ”valkosokeus”? Miksi sokeus on Saramagon romaanissa valoa eikä pimeyttä? Kyse on kriittisyydestä mitä tahansa oikeauskoista ideologiaa, kaiken parantavaa sokaisevaa valoa kohtaan. *Kertomus sokeudesta* muistuttaa, että yhteisö voi muodostua olemukseltaan eettiseksi vain silloin, kun se uskoa kyselemättä tunnustaa jokaisen ihmisarvon eikä sulje ketään ulkopuolelleen. Silloin spektrin kaikki värit näkyvät.

Viitteet

- 1 Ks. Girard 2019, 197–224.
- 2 Ks. Badiou 2011; Ojakangas 2002.
- 3 Poikkeustila-ajattelun juuria oppineen ekлекtisesti luotaavaan Agambenin *Homo sacer* -teossarjaan sisältyvät teokset *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life* (1994/1998), *Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive* (1998/1999), *State of Exception* (2003/2005), *The Kingdom and the Glory: For a Theological Genealogy of Economy and Government* (2007/2011), *The Sacrament of Language: An Archaeology of the Oath* (2008/2011), *The Highest Poverty: Monastic Rules and Form-of-Life* (2011/2013), *Opus Dei: An Archaeology of Duty* (2012/2012), *The Use of Bodies* (2014/2016) sekä *Stasis: Civil War as a Political Paradigm* (2015/2015).
- 4 Ks. Nashef 2015 ja 2017; Neiva 2021; Pree 2022; Sabbatini 2023.
- 5 Nashef 2015, 211; Pree 2022, 175; Sabbatini 2023.
- 6 Nathanael Preen mukaan *Kertomus sokeudesta* -romaanin kuvaus autoritaarisesta vallasta muistuttaa Salazarin diktatuurista (2022, 172).
- 7 Alkuteoksen kerronta soljuu preteritissä, suomenoksen imperfektissä. Esim. Daniel Defoen *Ruttovuodessa*, Camus’n *Rutossa* ja Philip Rothin *Nemesiksessä* on kaikissa kronikoitseva kertoja. Saramagon teoksesta ne kuitenkin eroavat siinä, että niiden kertojat ovat itse henkilöihah-

- 8 Lääkärin vaimosta todistajana ks. Sabbatini 2023, 141.
- 9 Camus 2020, 18–19. Tosin Rieux’n äiti jää ruton runtelemaan Oraniin ja jakaa asuntonsa poikansa kanssa läpi epidemian ajan. Hän edustaa kertojalle vakaata hiljaisen todistajan pysyvyyttä, muttei Saramagon lääkärin vaimon tavoin ota aktiivisesti osaa teoksen kuvaamiin tapahtumiin.
- 10 Saramago 1997, 48.
- 11 Hes. 12: 2–3.
- 12 Jes. 6: 9–10.
- 13 Luuk. 18: 40–43.
- 14 Matt. 13: 14.
- 15 Joh. 12: 44–46.
- 16 Matt. 13: 13.
- 17 Saramago 1997, 10.
- 18 Sama, 11.
- 19 Romaanissa henkilöihahmoilla ei ole nimiä, vaan heidät tunnetaan muun muassa epiteetein ”ensimmäinen sokea”, ”lääkärin vaimo” ja ”tummalasinen tyttö”. Yhtäältä tämä korostaa heidän samanarvoisuuttansa epidemian ohteessa. ”Sokeat eivät tarvitse nimeä”, kuten eräs henkilöihahmoista toteaa (Saramago 1997, 328). Toisaalta nimettömyys alleviivaa sokeutuneiden epidemiaa edeltävien identiteettien katoamista (Kumamoto Stanley 2004, 297). Heidän nimettömyytensä rinnastuu keskitysleirivankien hiusten ajoon, vanginasuun sekä nimen korvaavaan vankinumeroon,

- 20 Saramago 1997, 17–20.
- 21 Sama, 24.
- 22 Sama, 33.
- 23 Sama, 21–22.
- 24 Sama, 29, 36.
- 25 Sama, 39.
- 26 Camus 2020, 52. ”AIDS ja sen vertauskuva”-esseessään Susan Sontag kirjoittaa ”ruton kaavasta”: se saapuu aina muualta (Sontag 1991, 135–140). Tämä kieli vieraanpelosta ja haluttomuudesta tunnistaa hajottavia voimia itsessämme.
- 27 Monitahoisia epidemiaklassikoita ei toki ole välttämätöntä tulkita poliittisiksi allegorioiksi. Esimerkiksi Susan Sontagin mukaan Camus’n *Rutto* ei ole allegoria natsimiehityksestä vaan eksistentiaalisen romaani, jossa epidemia ”paljastaa elämän vakavuuden” (1991, 147). Juuri *Ruton* kohdalla väite tuntuu kuitenkin heppoiselta. Camus’n teoksessa on niin ilmeisiä alluusioita holokaustiin aina sen avausvirkkeen vuosiluvusta ”194...” Oranista itään sijaitsevaan krematorioon, jonne ruttoon kuolleet rahdataan raiteita pitkin poltettaviksi, että sen historiallisen kontekstin sivuuttaminen edellyttää varsin kursorista luentaa romaanista. Camus 2020, 9, 239.
- 28 Saramago 1997, 49.
- 29 Sama, 51.
- 30 Suomessa valtioneuvosto ja tasavallan presidentti totesivat yhdessä maan

- olevan poikkeusoloissa koronakeväänä 13.3.2020 ja uudestaan vuotta myöhemmin 1.3.2021. Poikkeusoloissa käyttöön otettiin niin sanottu valmiuslaki, josta valtioneuvosto antoi eduskunnalle käyttöönotto-, soveltamis- sekä kumoamisasetukset. Valmiuslain nojalla ihmisten perusoikeuksia rajoitettiin tartuntojen leviämisen estämiseksi. Valmiuslain käyttöönottoa ja rajoitustoimia edelsi pitkälinen perusoikeuksien punninta, ja julkisuudessa hallituksen toimia moitittiin hitaiksi. Tulkintani on, että Suomessa valtiojohdon ”hitaus” kieli tarpeesta noudattaa tarkalleen vallan ja parlamentarismin periaatteita, koska valmiuslaki ymmärrettiin järeäksi vaikkakin poikkeusoloissa tarpeelliseksi toimeksi. Tästä syystä myös niin sanottu ”koronanyrkki” jäi perustamatta. Saramagon romaanin turvallisuuskomitean toimet ilmentävät totalitaarista lakiin perustumatonta menettelytapaa, Suomen valtiojohdon taas pyrkimystä huolehtia demokraattisesta vallanjaosta, parlamentarismista sekä perusoikeusrajoitusten tarkkarajaisuudesta ja oikeasuhtaisuudesta. Ks. Valmiuslain käyttöönoton koronaaikana, eduskunnan verkkosivut.
- 31 Niin Saramagon kuin Camus’n romaaneissa epidemia tulee havaittavaksi, kun viranomaisen onnistuu ynnätä sairastapaukset yhteen. Tarkkana on oltava silloin, kun perustuslakiasiantuntijoiden kannat sivuutetaan lainsäädäntöprosessissa, poliitikot ilmaisevat halunsa ohjata yleisradioyhtiöiden sisällöntuotantoa ja muslimien pääsy pakolaiskiintiöön halutaan estää. Todellisia unilukkareita ovat Euroopan komissiolle rajalaista valituksensa jättäneet oikeusoppineet. Ks. Aaltonen 2024.
- 32 Camus 2020, 88.
- 33 Schmitt 1997, 49.
- 34 Sama, 51.
- 35 Natsien kruununjuristinakin myöhemmin tunnettu Schmitt muotoili jo 1920-luvun alussa niin sanotun desisionistisen kannan, jossa laeilla ei poikkeustilassa katsota olevan suvereenin poikkeustilapäätöksestä riippumatonta legitimitettä. Teoksessaan poikkeustilasta Agamben muistuttaakin, että helmikuussa 1933 vain muutama viikko valtaannousunsa jälkeen Hitler julisti poikkeustilan, jota ei kolmannen valtakunnan aikana koskaan kumottu (Agamben 1999, 49). Poikkeustila mahdollisti niin johtajaperiaatteen kuin Nürnbergin lait, kun niille vastakkain Weimarin perustuslaki oli pantu määrittelemättömäksi ajaksi viralta. Sodanjälkeisen maailman kansainvälinen oikeus yli kansallisen määräysvallan ulottuvine lakeineen on syntynyt tätä taustaa vasten.
- 36 Agamben 1998, 6.
- 37 Foucault 2004, 69.
- 38 Sama 70–73.
- 39 Agamben 1996, 126–135.
- 40 Kolmannen valtakunnan poikkeustilassa natsit perustelivat kansanterveydellisillä näkökohdilla juutalaisten joukkotuhontaa pohjustaneen, syyskuusta 1939 toukokuuhun 1945 kestäneen Aktion T4 -ohjelmansa, jossa 275 000–300 000 mieleltään sairasta tai vammaista henkilöä murhattiin psykiatrisissa sairaaloissa. Ks. Burleigh 2004, 395–418.
- 41 Schmittin valtiosääntöajattelussa vallankäyttö jakautuu perustettuun eli konstituoituun (perustuslain puitteissa toimivat lainsäätäjät) ja perustavaan eli konstituivaan valtaan, jota valtiomuodon mukaan käyttää joko suvereeni tai kansa (Minkinen 2017, 222). Agambenin Schmitt-tulkinta painottaa Hobbesin kaikkivaltaista suvereenia ja sivuuttaa Schmittin niin ikään pohtiman mahdollisuuden, että konstituiva valta voisi olla olemukseltaan demokraattista. Schmittin poliittisesta valtiosäännöstä ks. Minkinen 2017.
- 42 Ari Hirvonen erottaa toisistaan kolme poikkeustilan normalisoitumisen tapaa, joista jokainen hämärtää eroa lain ja poikkeuksen välillä. *Pysyvässä poikkeustilassa* ”hätätila tulee uusi normaali, joka tuhoaa demokratian ja oikeusvaltion”, kuten käy Saramagon romaanissa. *Tilapäinen poikkeus normaalina* merkitsee, että ”[n]ormaalilainsäädäntöön kirjataan määräaikaisia oikeussääntöjä, joilla toteamatonta hätätilaa hallitaan turvautumatta poikkeusolojen aktualisoimiseen ja valmiuslain käyttöönottoon”. Tällöin poikkeus kirjautuu normaalilainsäädäntöön, kuten kesän 2024 poikkeuslaissa rajaturvallisuudesta (ks. alaviite 66). *Poikkeus pysyvässä normaalina* kuvaa tilannetta, jossa poikkeusajan perusoikeusrajoitukset säädetään osaksi normaaliajan oikeusjärjestystä. Hirvonen 2020, 333–334.
- 43 Prozorov 2023, 67–72.
- 44 Sama, 72–76.
- 45 Ks. esim. Agamben 2021, 26–30, 59–71. Hänen koronakirjoitustensa kritiikistä ks. Hirvonen 2020; Prozorov 2023.
- 46 Sabbatini 2023, 129–130. Agambenia on syystä kritisoitu suvereenin vallan ja biovallan samastamisesta, esim. Ojankangas 2002, 114. Saramagon romaanissa epidemia kuitenkin aiheuttaa suvereenin vallan nousun, jolloin biopolitiikka taittuu äkisti totalitarismiksi. Siksi *Kertomusta sokeudesta* on perusteltua tulkita Agambenin biovallan ja suvereenin vallan välillä huojuvin käsittein.
- 47 Saramago 1997, 51.
- 48 Sama, 82.
- 49 Agamben 1998, 166.
- 50 Sama, 166.
- 51 Ks. esim. Kekkonen 2016.
- 52 Nashef 2015, 210.
- 53 Agamben 1998, 169.
- 54 Sama, 168–169. Kursivointi Agambenin.
- 55 Saramago 1997, 78.
- 56 Sama, 83.
- 57 Sama, 87–88.
- 58 Keväällä 2025 paljastui epäily, että vuosina 2019–2024 Saudi-Arabian viranomaiset olisivat tulittaneet ja tappaneet satoja rajan yli pyrkineitä etiopialaisia siirtolaisia sekä raiskanneet maahan yrittäneitä naisia. Ks. Kuronen 2025.
- 59 Nashef 2017, 149.
- 60 Sama, 99–100.
- 61 Ks. Katriina Huttusen essee ”Kuolin Auschwitzissa mutta kukaan ei tiedä sitä” (2024, 284–317).
- 62 Nashef 2017, 150.
- 63 Pree 2022, 174.
- 64 Huttunen 2024, 295.
- 65 Agamben 1998, 75.
- 66 Kesän 2024 poikkeuslaki rajaturvallisuudesta siirtää tällaista päätösvaltaa rajavartioloille, joiden tulisi vailla riittävää koulutusta ja puutteellisin tiedoin kyetä tekemään turvapaikkapäätöksiä pikamennetyllä.
- 67 *Muselmanin* hahmosta kirjoitti ensimmäisenä italialaiskirjailija Primo Levi kaksi vuotta Auschwitzista vapautumisensa jälkeen teoksessaan *Tällainenkö on ihminen* (1947/1962).
- 68 Suomen hallituspuolueiden rajapolitiikassa ja poliittisessa diskurssissa muslimit edustavat ei-toivottua toista. Juuri muslimimaista tulevat turvapaikanhakijat ja pakolaiset koetaan ongelmaksi, joka halutaan pitää poissa näkyvistä, rajan takana. Syksyllä 2024 hallituksesta vuoti tietoja perussuomalaisen sisäministerin pyrkimyksestä korvata Suomen pakolaiskiintiössä muslimeja kristityillä. Ks. Muhonen & Teittinen 2024.
- 69 Agamben 1999, 45.
- 70 Agamben 2000, 63.
- 71 Saramago 1997, 55. Kursiivi kirjoittajan.
- 72 Arendt 2013, 413–434.
- 73 Saramago 1997, 56.
- 74 Valtioruumiista metaforana ks. Keskinen 2021.
- 75 Sontag 1991, 86.
- 76 Camus 2020, 323–325.
- 77 Sama, 324.
- 78 Douglas 2000, 85.
- 79 Saramago 1997, 110.
- 80 Ks. Hobbes 1999, 160–161.
- 81 Nashef 2015, 213–214.
- 82 Saramago 1997, 219.
- 83 Ilpo Helén tähdentää syntyhistoriallista eroa Agambenin poikkeustilan ja Hobbesin luonnontilan välillä. Hobbesille luonnontila kuvaa tapahtumia ennen suvereenin välituntua, kun taas Agambenilla poikkeustila kumpuaa suvereenin päätöksestä (Helén 2012, 326). Kummassakin tapauksessa vahvimman oikeus vallitsee ja puolustuskyvyttömiltä puuttuu tyystin suoja väkivaltaa vastaan.
- 84 Agamben 2000, 82.
- 85 Saramago 1997, 80.
- 86 Agamben 1999, 41–44.
- 87 Sama, 50–51.
- 88 Sama, 51–52. Kotimatalla iltaisin näen

- Helsingin päärautatieasemalla Paavo Tynellin valaisimet, en niiden valaisemia asunnottomia.
- 89 Sama, 53–54.
- 90 Sabbatini 2023, 141.
- 91 Tässä Saramagon kerronta toteuttaa raiten kertomuksentutkija James Phelanin kuvaamaa rajoittuneen kerronnan strategiaa, jossa sisäistekijä viestii lukijalle ohi epäluotettavan kertojan. Ks. Phelan 2005, 79–82.
- 92 Agamben 1998, 175.
- 93 Nashef 2017, 153 (sitaatti); Pree 2022, 175.
- 94 Sabbatini 2023, 130.
- 95 Joh. 8: 12.
- 96 Saramago 1997, 355–356.
- 97 Sama, 242.
- 98 Sama, 360.
- 99 Sama, 361–362.
- 100 Sama, 367.
- 101 Sama, 370.
- 102 Camus 2020, 393–399.
- 103 Keren 2007, 458; Nashef 2015, 230; Sabbatini 2023, 130, 142.
- 104 Pree 2022, 181.
- 105 Saramago 1997, 372.
- 106 Matt. 13: 10–13.
- 107 Room. 12: 13, 26, 27.
- 108 Room. 12: 22.
- 109 Ojakangas 2002, 94.
- 110 Badiou 2011, 156. Kursiivi Badioun.
- 111 1. Kor. 13: 5–6.
- 112 Badiou 2011, 156–157.
- 113 Sama, 127.
- 114 Camus 2020, 414; Arendt 2013, 552.
- f'universalisme, 1997). Suom. Janne Porttikivi. Gaudeamus, Helsinki 2011.
- Burleigh, Michael, *Kolmas valtakunta. Uusi historia* (The Third Reich. A New History, 2000). Suom. Seppo Hyrskäs. WSOY, Helsinki 2004.
- Camus, Albert, *Rutto* (La peste, 1947). Suom. Juha Mannerkorpi. Otava, Helsinki 2020.
- Douglas, Mary, *Puhtaus ja vaara. Rituaalisen rahanvedon analyysi* (Purity and danger: An analysis of the concepts of pollution and taboo, 1966). Suom. Virpi Blom ja Kaarina Hazard. Vastapaino, Tampere 2000.
- Foucault, Michel, *Turvallisuus, alue, väestö* (Sécurité, territoire, population: Cours au Collège de France, 1978). Suom. Antti Paakkari. Tutkijaliitto, Helsinki 2004.
- Girard, René, *Rutto kirjallisuudessa ja myyteissä* (The Plague in Literature and Myth, 1974). Suom. Tuukka Sandström. Teoksessa René Girard, *Kellariloukon psykologia. Esseitä*. Idiootti, Hamina 2019, 197–224.
- Helén, Ilpo, Leirillä. Agamben ja aikalaisanalyyysi. *Tiede & Edistys* 4/2012, 320–338.
- Hobbes, Thomas, *Leviathan eli kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta* (Leviathan or the matter, forme and power of a commonwealth ecclesiastical and civil, 1651). Suom. Tuomo Aho. Vastapaino, Tampere 1999.
- Huttunen, Katriina, *Jälkikuolema. Epämukavia ajatuksia holokaustikirjallisuudesta*. Tammi, Helsinki 2024.
- Keren, Michael, The Original Position in José Saramago's *Blindness*. *The Review of Politics*. Vol. 69, No. 3, 2017, 447–463.
- Kekkonen, Jukka, *Kun aseet puhuvat. Poliittinen väkivalta Espanjan ja Suomen sisällissodissa*. Art House, Helsinki 2016.
- Kumamoto Stanley, Sandra, The Excremental Gaze. Saramago's *Blindness* and the Disintegration of the Panoptic Vision. *Critique. Studies in Contemporary Fiction* Vol. 45, No. 3, 2004, 293–308. Verkossa: doi.org/10.3200/CRIT.45.3.293-308
- Hirvonen, Ari, Poliittinen epidemiologia. Virusajan normi ja poikkeus. *Tiede & Edistys* 4/2021, 322–343. Verkossa: doi.org/10.51809/te.109677
- Keskinen, Kuisma, Poliittinen kielikuvitus. Paul Ricœur, Jacques Rancière ja metaforan poliittiset funktiot. Pro gradu. Tampereen yliopisto, Tampere 2021.
- Kuronen, Roni, Saudi-Arabian viranomaiset tappavat siirtolaisia rajalle, paljastaa Guardian. Yleisradion verkkouutinen, 3.3. 2025. Verkossa: yle.fi/a/74-20147167
- Minkkinen, Panu, Mikä on poliittinen valtiosääntö? *Tiede & Edistys* 3/2017, 219–226. Verkossa: doi.org/10.51809/te.105259
- Muhonen, Teemu & Teittinen, Paavo, Perussuomalaiset yrittää vähentää muslimien ottamista kiintiöpolalaisiksi. *Helsingin Sanomat* 9.10.2024. Verkossa: hs.fi/politiikka/art-2000010751024.html
- Nashef, Hania, Specters of Doom. Saramago's Dystopias in Blindness and The Cave. *Orbis Litterarum* Vol 70, No. 3, 2015, 206–233.
- Nashef, Hania, Homo Sacer Dwells in Saramago's Land of Exception. Blindness and the Cave. *Angelaki* Vol. 22, No. 4, 2017, 147–160.
- Neiva, Alex, Dominação e resistência em Ensaio sobre a cegueira. Teoksessa *José Saramago e os Desafios do Nosso Tempo*. Toim. Carlos Nogueira, Burghard Baltrusch e Jordi Cerdà. Universitat Autònoma de Barcelona, Spain 2021, 179–197.
- Ojakangas, Mika, *Kenen tahansa politiikka. Kohti ulossulkematonta demokraattista yhteisöä*. Tutkijaliitto, Helsinki 2002.
- Phelan, James, *Living to Tell about It. A Rhetoric and Ethics of Character Narration*. Cornell University Press, Ithaca 2005.
- Pree, Nathanael, Contagion and Confinement. Re-reading Michel Foucault alongside José Saramago and Daniel Defoe. *Journal of World Literature* Vol. 7, No. 2, 2022, 167–183.
- Prozorov, Sergei, Farewell to Homo Sacer? Sovereign Power and Bare Life in Agamben's Coronavirus Commentary. *Law and Critique* Vol. 34, No. 1, 2023, 63–80. Verkossa: doi.org/10.1007/s10978-021-09314-x
- Raamattu*. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Suomen Pipliaseura, Helsinki 2012.
- Sabbatini, Carlo, Saramago, Agamben, and the 'Invention of an Epidemic'. Teoksessa *A Responsibility to the World. Saramago, Politics, Philosophy*. Toim. Burghard Baltrusch, Carlo Salzani & Kristof K. P. Vanhouette. Frank & Timme GmbH, Berlin 2023, 123–146.
- Saramago, José, *Kertomus sokeudesta* (Ensaio sobre a cegueira, 1995). Suom. Erkki Kirjalainen. Tammi, Helsinki 1997.
- Saramago, José, *Kertomus näkeivistä* (Ensaio sobre a lucidez, 2004). Suom. Erkki Kirjalainen. Tammi, Helsinki 2007.
- Schmitt, Karl, *Poliittinen teologia* (Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty, 1922). Suom. Tapani Hietaniemi. Tutkijaliitto, Helsinki 1997.
- Sontag, Susan, Sairaus vertauskuvana. Teoksessa *Sairaus vertauskuvana & AIDS ja sen vertauskuvat*. Suom. Osmo Saarinen. Love Kirjat, Hämeenlinna 1991, 5–89.
- Sontag, Susan, AIDS ja sen vertauskuvat. Teoksessa *Sairaus vertauskuvana & AIDS ja sen vertauskuvat*. Suom. Osmo Saarinen. Love Kirjat, Hämeenlinna 1991, 90–180.
- Valmiuslain käyttöönottoaminen korona-aikana. Eduskunnan verkkosivut. Verkossa: eduskunta.fi/FI/naineduskuntatoimii/kirjasto/aineistot/kotimainen_oukeus/LATI/Sivut/valmiuslain-kayttoonottaminen-koronavirustilanteessa.aspx

Kirjallisuus

- Aaltonen, Joonas, ”Käännyntyslaista” tehty viisi kantelua EU:lle, taustalla nimekkäitä suomalaisia professoreja. *Helsingin Sanomat* 10.10.2024. Verkossa: hs.fi/politiikka/art-2000010661368.html
- Arendt, Hannah, *Totalitarismin synty*. (The Origins of Totalitarianism, 1951). Suom. Matti Kinnunen. Vastapaino, Tampere 2013.
- Agamben, Giorgio, *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life* (Homo sacer. Il potere sovrano e la nuda vita, 1995). Käänt. Daniel Heller-Roazen. Stanford University Press, Stanford 1998.
- Agamben, Giorgio, *Remnants of Auschwitz. The Witness and the Archive* (Quel che resta di Auschwitz. L'archivio e il testimone, 1998). Käänt. Daniel Heller-Roazen. Zone Books, New York 1999.
- Agamben, Giorgio, *State of Exception* (Stato di eccezione, 2003). Käänt. Kevin Attell. The University of Chicago Press, Chicago 2005.
- Agamben, Giorgio, *Where Are We Now? The Epidemic as Politics* (A che punto siamo? L'epidemia come politica, 2019). Käänt. Valeria Dani. Eris, London 2021.
- Badiou, Alain, *Apostoli Paavali. Universalismin perustaja* (Saint Paul: La fondation de